

Natalla Nalotowa

DOI: 10.15290/bb.2019.11.22

Witebski Państwowy Uniwersytet

im. P. M. Maszerawa

<https://orcid.org/0000-0002-5211-3926>

Рэпрэзентацыя вобраза Зміцера Жылуновіча ў дакументальнай аповесці Эрнэста Ялугіна “Без эпітафіі”

Мінулае як эстэтычная катэгорыя анталагічнага зместу заўсёды будзе прыцягваць увагу таленавітых твораў (мастакоў, кампазітараў, пісьменнікаў і інш.), бо развіццё гістарычнай свядомасці з’яўляецца абавязковым элементам светаадчування асобы. Як слухна заўважыў гісторык, філосаф і літаратуразнаўца А. У. Гулыга,

да вывучэння мінулага чалавека цягне пачуццё гістарычнай цікавасці. Людзі абавязаны ведаць сваё мінулае, ва ўсёй яго паўнаце, ва ўсіх дэталях. Гэта свайго роду катэгарычны імператывы, які прымушае вучонага і проста аматара аднаўляць гістарычную праўду. Любы гістарычны факт, пазбаўлены містыфікацыі, уяўляе пазітыўную каштоўнасць... Цікавасць да гісторыі – гэта цікавасць да самога сябе як часткі грамадскага цэлага¹.

Інакш кажучы, чалавецтву важны назапашаны вопыт, які гісторыя робіць усеагульным здабыткам. Так, людзі здольны адшукаць у мінулым адказы на актуальныя пытанні сучаснасці і аптымальны варыянт вырашэння пэўных праблем. Сэнс гісторыі, на думку даследчыка, выяўляецца ў тым, каб зразумець законы грамадскага развіцця, перажыць лёс чалавецтва як уласны, суадносячы ў першую чаргу з ім свае паводзіны.

¹ А. В. Гулыга, *Эстетика истории*, Москва 1974, с. 28.

На працягу XX стагоддзя беларускія майстры мастацкага слова, гісторыкі актыўна звярталіся да аналізу жыццёвага шляху і грамадскай дзейнасці такіх выбітных айчынных культурных дзеячаў, як Максім Багдановіч (1891–1917), Зміцер Жылуновіч (1887–1937), Янка Купала (1882–1942), Якуб Колас (1882–1956) і інш. Варта прыгадаць апавяданне “Страцім-лебедзь” З. Бядулі, аповесць “Развітанне” Б. Мікуліча, эсэ “Загадка Багдановіча” М. Стральцова, п’есу “Яраслаўскі вечар” В. Гарбацэвіча, раман-даследаванне “Каханне і смерць, або Лёс Максіма Багдановіча” Я. Міклашэўскага, дакументальную аповесць “Без эпітафіі” Э. Ялугіна і нарыс “Лёс змагара і пакутніка” А. Мяснікова, аповесць “Ой, рана на Івана” З. Бандарынай, раман-эсэ “Як агонь, як вада...” А. Лойкі, аповесці “На шырокі прастор” і “Крыжавыя дарогі” С. Александровіча, аповесць-эсэ “Колас расказвае пра сябе” М. Лужаніна і шэраг іншых твораў, якія застаюцца актуальнай крыніцай фактычных дадзеных і цікавых звестак пра вышэйназваных гістарычных асоб.

Мэта дадзенага даследавання – выявіць стратэгію індывідуальна-аўтарскай рэпрэзентацыі вобраза Зміцера Жылуновіча (Цішкі Гартнага) ў беларускай літаратуры XX стагоддзя (на матэрыяле дакументальнай аповесці “Без эпітафіі” Э. Ялугіна). Асноўнымі для навуковага аналізу сталі прыёмы канкрэтна-гістарычнага, параўнальнага і дэскрыптыўнага метадаў.

Даследчыцкая дзейнасць Э. Ялугіна, звязаная з З. Жылуновічам, абумоўлена найперш жаданнем аднавіць справядлівасць і рэабілітаваць гэту таленавітую і самабытную асобу, беспадстаўна абвінавачаную ў нацдэмаўшчыне ў 1930-я гг. Як справядліва заўважылі гісторыкі М. Сташкевіч і А. Кароль у прадмове да наватарскай (як тэмай, так і падыходам) аповесці “Без эпітафіі”, заслуга Э. Ялугіна выяўляецца ў тым, што ён *зрабіў, на сутнасці, першую спробу аднавіць цэльную фігуру паэта і пісьменніка, рэвалюцыянера і палітычнага дзеяча... Шчасліва пазбегнуўшы небяспекі ідэалізацыі, (...) аўтар здолеў дакументальна і мастацкімі сродкамі пераканаўча паказаць і асобу Зміцера Жылуновіча, і гістарычны зрэз эпохі, на які прыйшлося яго жыццё. Паказаць не ў статыцы, а ў дынаміцы*².

Відавочна, празаік шчыра, з пазіцыяй сучаснасці, імкнуўся стварыць шматгранны вобраз Зміцера Жылуновіча (рабочага, рэвалюцыянера, празаіка, паэта, публіцыста, гісторыка, асветніка, выдаўца,

² Э. В. Ялугін, *Без эпітафіі: дакументальная аповесць*, Мінск 1989, с. 6. Далей пры спасылцы на гэта выданне ў дужках падаецца старонка.

навукоўца, рэдактара, партыйнага і дзяржаўнага дзеяча, мужа і бацькі) у непасрэднай сувязі з яго культурна-гістарычнай эпохай.

Асноўны пласт тэксту аповесці – дакументальны – ствараецца за кошт цытавання архіўных матэрыялаў, ацэнак гісторыкаў, уключэння згадак і ўспамінаў сяброў, сваякоў і інш. людзей, якія мелі непасрэднае дачыненне да дзейнасці З. Жылуновіча.

У прааналізаваным творы аўтар выкарыстоўвае наступныя мастацкія прынцыпы індывідуалізацыі галоўнага вобраза: партрэтная і разгорнутая псіхалагічная характарыстыка (заўвагі тыпу *просты круглаваты твар з кароткім, задзірыста прыўзнятым носам. Вось лоб – сапраўды “сакратаўскі”: адкрыты, прыгожай лепкі (...)* Рост невысокі і вельмі ўражлівы позірк. Потым – рукі. Мускулістыя. Далоні моцныя, рабочыя. Гарбар жа. Для такой прафесіі патрэбны былі і сіла, і нястомнасць (20–21); *Інтэлігентны твар, на прыгожы з вялікай залысінай лоб з бакоў начэсаны акуратныя пасмачкі валасоў (84–85); невысокі рухавы чалавек у акулярах з моцнымі лінзамі (164); Зміцер быў увогуле не надта перабормівы, хаця любіў чысціню, парадак, ніколі не дазваляў сабе, напрыклад, з’явіцца на людзі неахайна апранутым, непаголеным (54–55); ... на сваёй звычцы ўсё рабіць грунтоўна (с. 75); “Здраднікам” закліялі і Жылуновіча. Той глядзіць на сітуацыю па-іншаму, але ўсё ж адчувае сябе ніякавата (с. 103); Па натуре сціплы нават да некаторай асцярожлівасці (...) капылянін пераўвасабляўся, камі выступаў ад імя таварышаў, грамады (116); ... адчувае сябе ў той момант зусім разбітым, фізічна і маральна (161); Дарэчы, па натуре ён не быў помслівы і верыў у сілу дабрыні. Пра гэта сведчаць усе, хто меў з ім справу. Некаторым, праўда, здавалася: быў трохі ганарысты (179); самалюбівы хлапчына (26); кампанейскі і ветлівы (55) і інш.). Ці апісанне, цытаванае ў тэксце аповесці з успамінаў скульптара З. Азгура пра гэтага грамадскага і культурнага дзеяча: ... надзвычай добры твар, адтапыраныя крыху губы, шырокія ноздры (21).*

Прыгадаем, напрыклад, апісанне адзення Зміцера Жылуновіча: *Ён заўсёды сачыў за сваім знешнім выглядам. Любіў прыгожа апранацца. Як толькі дазволілі ўмовы, купіў шэры франтаваты касцюм-тройку. Насіў белыя накружмаленыя каўнерыкі, гальштук-“матылёк”. Велюравы капялюш з вузкімі палямі і высокім круглым верхам, прывезены з Германіі (179).*

Заўважым, што ў тэксце аповесці сустракаюцца і супрацьлеглыя сведчанні сяброў-капылян, якія прадстаўляюць Жылуновіча жыццярэадаснай, аптымістычнай асобай, з добрым пачуццём гумару: *Зміцер*

заўсёды ўмеў падняць настрой моладзі. Зойдзе, напрыклад, у хату, а там сумуюць. Ён адразу складзе верш. Глядзіш – і ўсе ўсміхаюцца (21); Быў заўсёды бадзёры і жыццяродасны. Любіў спяваць і нават да сваіх вершаў падбіраў мелодыі знаёмых песень (21); Сярод таварышаў ён яшчэ вядомы тым, што ўмее сачыняць сатырычныя прыпеўкі і вершы. Наогул – у моладзі завадатар (20); Ён, які не прывык журыцца, нават калі было вельмі цяжка, гаваркі, душа кампаніі... (31). Гэта, на думку прэзаіка, глумачыцца аб’ектыўна: псіхічны стан творцы змяняўся ў Капылі, сярод родных яму людзей.

Прыведзеныя ў тэксце ўспаміны сяброў і знаёмых аб З. Жылуновічу, несумненна, дапамагаюць больш глыбока раскрыць характар гэтай знакамітай асобы і падкрэсліць такія яго вызначальныя рысы, як мэтанакіраванасць, самаахвярнасць, мужнасць, мудрасць, інтэлігентнасць, таварыскасць, добразычлівасць, задуменнасць, працавітасць, добрасумленнасць, адказнасць, упартасць, стрыманасць, нават высакамернасць. Як заўважае гісторык А. Елісееў, *сучаснікі звярталі ўвагу на яго выключную працаздольнасць. У 1920-я гады службовых і грамадскіх абавязкаў, якія Жылуновіч выконваў адначасова, было занадта для аднаго чалавека. Але ніводзін з іх ён не выконваў фармальна – усюды выразна бачны асабісты канкрэтны ўклад Жылуновіча*³. Ці іншы каментарый гэтага ж даследчыка адносна рыс характару З. Жылуновіча: *... сучаснікі звярталі ўвагу на засяроджанасць, задуменнасць, негаварлівасць, нетаропкасць і манатоннасць у размовах, лаканічнасць гаворкі, адсутнасць мітуслівасці, стрыманасць жэстыкуляцыі, пэўную замкнёнасць*⁴.

Акрамя таго, Э. Ялугіным акцэнтуюцца ўвага на выдатных арганізатарскіх здольнасцях гэтага грамадскага і дзяржаўнага дзеяча, добрым веданні чалавечай псіхалогіі (заўвагі *арганізатарскі талент Жылуновіча прызнаваўся ўсімі* (129); (...) *меў талент ствараць такую атмасферу ўзаемаадносін, калі людзі самі праяўлялі актыўнасць, “загараліся”* (114); *Няма раўнадушных. Таварышы шчыра прызнаюць яго лідарства, на яго спадзяюцца* (130); *Пачуццё дэлеганасці ў ім дасягае апогею. Ён нават становіцца нібы вышэй ростам. У позірку паяўляюцца асаблівае засяроджанасць і рашучасць* (123–124); (...) *уменне пераканаць чалавека ў важнасці даручанай справы дапамаглі стварыць таксама і кампетэнтны аўтарскі*

³ А. Б. Елісееў, *Зміцер Жылуновіч: палітык, творца, чалавек*, “Беларуская думка” 2019, № 2, с. 54.

⁴ Тамсама, с. 57.

актыў (80–81); Таварышы яго як бы дэлегалі. Зміцер адчуваў сябе іх упаўнаважаным, і ад таго больш рашучым (34).

Дарэчы, праз паказ паходжання (*самародак з глыбінь народа (5)*), складанага грамадска-палітычнага жыцця першай трэці XX стагоддзя пісьменнік падводзіць чытача да разумення заканамернасці свядомага і непахіснага выбару З. Жылуновіча – з бальшавікамі за савецкую ўладу: *... юнак з даволі цвёрдымі палітычнымі поглядамі, які прайшоў загартуючку нядаўна адпалаўшай рэвалюцыі Пятага года, – Гартны (34); А ў Петраградзе пачалася пралетарская рэвалюцыя. Што рабіць яму? Змагацца за перамогу Кастрычніка (88); ... пераканаўся: ягоны шлях – з бальшавікамі, і гэта не разыходзіцца з яго нацыянальнай самасвядомасцю. Наадварот, здзейсніць заповітную мару дапамогуць толькі бальшавікі (68); Гэтага нагляднага класовага ўрока Жылуновіч не забываў потым ніколі: эксплуатаатар не мяняе сваёй сутнасці, нават калі становіцца актыўным прыхільнікам нацыянальнай ідэі (37); Ён знаходзіўся сярод мільённых мас людзей, якія пад уздзеяннем рэвалюцыі раптам пачалі больш выразна адчуваць сябе гістарычным адзінствам (31); Валодаючы абвостраным сацыяльным адчуваннем, Зміцер неўзабаве заўважыў, што рэдактар “Нашай нівы” і яго бліжэйшыя паплечнікі не стільныя былі абвастраць адносін з уладамі (36–37); (...) галоўным лейтматывам заставалася вера ў перамогу сацыяльнай справядлівасці і добра (165). Да прыкладу, даецца агляд жыццёвага шляху, апісанне ўнутрысямейных адносін, даследуюцца фактары, якія непасрэдна паўплывалі на фарміраванне і развіццё таленту Жылуновіча, аналізуецца сама творчасць.*

У гэтым мастацка-дакументальным даследаванні вызначана і праблемнае кола эстэтычных пытанняў – ідэйнай скіраванасці зместу твораў, паэтыкі і стылю творчасці. Аўтар крытычна падыходзіў да таго матэрыялу (у тым ліку і літаратуразнаўчага), які існаваў у навуковым дыскурсе, імкнуўся, як намі адзначалася вышэй, палкам пазбавіцца ад ідэалагічных установак.

Думка пра тое, што для Зміцера Жылуновіча сэнс жыцця заключаецца ў тым, каб *усімі сіламі садзейнічаць адраджэнню вольнай Беларусі (105)*, стала скразной у аповесці “Без эпітафіі”.

Суб’ектыўны пачатак у гэтай дакументальнай аповесці выяўлены ў падтэксце – відавочнай захопленасці аўтара асобай Зміцера Хведаравіча, яго адданасцю грамадзянскаму абавязку і дэмакратычнасцю. Варта заўважыць, што ў творы актуальным стаў прыём аўтарскага каментарыя тыпу: *... яго працаздольнасці можна толькі дзівіцца. Наогул, калі знаёмішся з эпістолай Гартнага, даводзіцца шкадаваць,*

што так мала захавалася (51); Піша ён грунтоўна, не шкадуючы часу (51); Гэта былі асобы. “Шэранькія” ў рэвалюцыю не рваліся, а ціха чакалі... Працэс рухаюць тыя, хто дзейнічае дзеля ідэалаў сацыяльнай справядлівасці, не клапацячыся пра шкуру (84). Ці, як праўдзіва заўважыў прэзаік, Кастусь Каліноўскі на ўсё жыццё застанеца для Зміцера Жылуновіча ўзорам годнасці і адданага служэння роднаму народу (36).

Нягледзячы на пастаянную загружанасць, палітык заўсёды знаходзіў час на самаадукацыю і шматлікія сустрэчы з рабочымі, умовамі працы якіх ён шчыра цікавіўся: *Але Жылуновіч ахвотна згадзіўся выступіць. Людзі яго сустракалі як сабрата. І Зміцер Хведаравіч адчуваў сябе на заводзе не як госць. Хадзіў па цэхах, усім цікавіўся (...)* Жылуновіча віталі дружнымі апладысментамі (238). Прэзаік спрабуе паказаць, што Жылуновіч у любой працы выяўляў пачуццё вялікай любові і павагі да чалавека, быў, несумненна, патрыётам роднай Беларусі.

Важнае месца ў творы адведзена падрабязнаму апісанню псіхічнага стану палітыка напярэдадні арышту, а таксама падчас допытаў, што дакладна адлюстроўвае палітычную атмасферу 1930-х гг. і перыяд усталявання таталітарнага рэжыму ў савецкай краіне, калі жорсткасць стала нормай жыцця грамадства: *Праца валіцца з рук, не спіцца. Адна ўцеха – пабыць з дзецьмі. Як ім будзе без яго, калі раптам?.. Не, аб гэтым лепш не думаць, усё абыдзеца* (227); *Жылуновіч бачыць нейкую непакісную варожасць да сябе з боку членаў камісіі, але спадзяецца на літасць* (229); *У кватэры стала раптам нязвыкла прасторна. Госці амаль не заходзілі. Толькі іншы раз позна ўвечары – Купала. Цяпер амаль не гаварылі пра паззію, а больш пра тое, каго на гэты раз “выкрываюць”* (235); *Ён бачыць у зале мноства спачувальных вачэй... Але зараз ужо не ўзняўся ніхто, каб сказаць слова ў яго абарону. Абвінаваўцаў – гэтых дастаткова. Ён стараецца адказваць з годнасцю* (226); *Зноў і зноў гаворыць пра сваё прасвятленне і пакаянне. Усё роўна адчувае: ён небяспечна пазначаны, кляймёны* (225) і г. д. Як вынік – гэта выбітная асоба была фізічна і маральна зламана: *Ён быў у адчаі. Не хацелася нічога, нават існаваць* (250); *Але ў яго яшчэ смывала і душа. Так усё скончылася (...)* *Жыць! Вось ён і ацалей... А існаваць гэтак далей, у знявазе – і ганебна, і невыносна для душы. Заставалася апошняе, як яму здавалася* (253).

Цікавы каментарый адносна развіцця беларускай тагачаснай культуры прыводзіцца даследчыкам С. Ходзіным:

На мяжы 1920–1930-х гадоў у многіх галінах культуры ўзнікаюць арганізацыі, якія ставяць мэтай стварэнне новай пралетарскай культуры. Палітыка беларусізацыі згортваецца. Адстойванне інтарэсаў нацыянальнай культуры і нават прыналежнасць да яе разглядаюцца як варожыя сацыялізму, а гэта значыць народу. На такой аснове з мэтай знішчэння нацыянальна свядомай часткі інтэлігенцыі НКУС была сфальсіфікавана справа СВБ⁵.

У адносінах да З. Жылуновіча Ялугін выкарыстоўвае азначэнні рыцар працы (53), тэмпераментны паэт (123), буйная, самабытная асоба (с. 5), літаратар, адзначаны кляймо нацдэма (235) і інш., якія, відавочна, шматаспектна характарызуюць гэтага знакамітага беларускага грамадскага і культурнага дзеяча, яго псіхічны стан і выяўляюць да яго прыхільнае індывідуальна-аўтарскае стаўленне.

Падсумоўваючы сказанае, неабходна падкрэсліць, што ў прааналізаванай намі дакументальнай аповесці “Без эпітафіі” Э. Ялугіна адзін з выдатнейшых беларускіх творцаў рэпрэзентуецца самакрытычнай, патрабавальнай, таленавітай, сумленнай, дэмакратычнай, інтэлігентнай асобай, актыўным удзельнікам рэвалюцыйнага і нацыянальна-адраджэнскага руху, што адпавядае гістарычнай дакладнасці. У згаданым творы арганічна сінтэзуюцца дакладныя факты і суб’ектыўна-аўтарскі пачатак, у прыватнасці, дастаткова пераканаўча падаецца неафіцыйная версія смерці творцы.

Увогуле ж стварэнне вобраза Зміцера Жылуновіча забяспечваецца сістэмай мастацкіх сродкаў, якая залежыць ад спецыфікі выбранага аўтарам жанру. Думаецца, што ў даследаваннях падобнага тыпу для цэласнага ўспрымання вобраза знакамітай гістарычнай асобы трэба вывучаць суадносіны факта і мастацкай фальсіфікацыі, звяртаць увагу на агульныя ідэалагічныя ўстаноўкі ў перыяд напісання пэўнага твора і на спецыфіку гістарычнага досведу аўтара твора.

L I T E R A T U R A

Ялугін Э., *Без эпітафіі: дакументальна аповесць*, Мінск 1989 [Ялугін Э. В., *Без эпітафіі: дакументальная аповесць*, Мінск 1989].

Eliseeŭ A., *Zmicer Žylunovič: palityk, tvorca, čalavek*, “Belaruskaâ dumka” 2019, № 2 [Елісееў А. Б., *Зміцер Жылуновіч: палітык, творца, чалавек*, “Беларуская думка” 2019, № 2].

⁵ С. М. Ходзін, *Культура беларускага народа*, Мінск 1997, с. 234–235.

Gulyga A., *Èstetika istorii*, Moskva 1974 [Гулыга А. В., *Эстетика истории*, Москва 1974].

Hodzìn S. M., *Kul'tura belaruskaga naroda*, Mìnsk 1997 [Ходзін С. М., *Культура беларускага народа*, Мінск 1997].

S U M M A R Y

THE IMAGE OF DMITRY ZHILUNOVICH IN THE 20TH CENTURY BELARUSIAN LITERATURE: CONCEPTUAL LEVEL AND POETICS

The author of the article discusses an individual strategy of presenting the image of Dmitry Zhilunovich in the 20th century Belarusian literature (based on a documentary novel “Without an epitaph”). The picture is created by a system of artistic devices which depend on the features of the selected genres. Quotations of archival material, historians’ opinions, friends’ and relatives’ comments and memories built an elementary layer of the text of a documentary.

Key words: artistic interpretation, historical fact, subjective artistic beginning, a documentary novel, social activist, national history.